

Рецензії

МОЗАІЧНІСТЬ ІСТОРІЇ ЛІТЕРАТУРИ

Дончик В. Г. Доля української літератури – доля України: Монологи й полілоги. – К.: Грамота, 2011. – 640 с.

Можливість написання новітньої історії літератури стала однією з найбільш дискусійних літературознавчих проблем від кінця ХХ ст. й дотепер. Історія літератури традиційно поставала як метанаратив; покоління ж науковців постструктуралістської хвилі рішуче відмовилося від цієї настанови на “великі проекти”, зокрема й такі, як історія літератури, що пов’язано з небезпекою входження у простір ідеології. Водночас потреба в конструюванні історій літератури не видається лише умоглядною; це евентуальна практика, пов’язана з потребою кристалізації літературного канону, із систематизацією літературного процесу, зрештою, з викладанням літератури на шкільному чи університетському рівнях. Навчальний процес – це завжди вибірковість і неповнота стосовно репрезентації української чи зарубіжної літератури, що видається цілком природним.

Сучасні американські дослідники розглядають історію літератури як величезну гіпертекстову систему, у котрій існує щось на кшталт бази авторів, текстів, стилів у максимально можливій реляційній взаємодії. Така система – компендіум імен, фактів, дат і текстів без жодної історичної перспективи, авторської суб’єктивності, оцінок, акцентів. Такий підхід, безперечно, унеможлиблює гегельянські тенденції: показати історію літератури як тяглість, котра має певний вектор, а отже, у ній можна говорити про “прирощення” значень, тобто розвиток у позитивістському ключі.

Однак історія літератури – не енциклопедія фактів, а передовсім *процесуальність*. Історія на сучасному етапі літературознавства кардинально відрізняється від того, що під цим поняттям розуміли ще п’ятдесят років тому. Скажімо, “Історія української літератури” або “Порівняльна історія слов’янських літератур” Д. Чижевського свого часу так само видавалась виключною, оскільки в ній було закладено зовсім інші параметри процесуальності й орієнтири, які визначали погляд на літературу. Ця історія розгорталася довкола теоретичних понять, стильових

домінант, котрі в концепції автора зумовлювали зміну епох і форм художнього мислення. Звичайно, модель цього дослідника має гегельянські риси (найперше це пов’язано з уявленням про літературу як цілісний об’єкт, що розвивається, відштовхуючись від певного умоглядного зразка, а отже, можна говорити про неповноту літературної системи для окремої національної традиції на якомусь етапі).

Сьогодні історія письменства так само мислиться як проект, синтезований із теорією літератури або й компаративістикою. Важливим для написання історії слід назвати прагнення не лише “історично”, об’єктивно, достеменно й відсторонено відтворити перебіг подій, а й подати зрізи основних змін художньої свідомості, явлених у продукуванні нових жанрових різновидів, концепцій літератури як художньо-естетичної практики. Саме ХХ ст. (зокрема, у Європі) унеможливило лінійність історії літератури, перевівши її в оптичну багатовимірну площину.

Такою постає історія української літератури в новій праці Віталія Дончика. Монографія має доволі метафоричну і

прогностичну назву “Доля української літератури – доля України” із жанровим підзаголовком “Монологи й полілози”. Уже остання “приписка” готує читача до того, що перед ним – не просто історична гліба, не просто енциклопедія фактів, дат і подій. Як зазначає сам автор, “під уміщуваними в цій книжці матеріалами – різні дати. Найраніші з них – 1960-і роки. До вибраного ввійшли огляди прозового потоку 50–80-х років ХХ ст., нотатки про критику 1980-х, роздуми над проблемами створення сучасної історії літератури, низка статей портретного характеру (“Профілі доби”), чимало бібліографічних спостережень і порівнянь, спогади, політично-гуманітарна публіцистика періоду незалежності. Мабуть, літературно-критичного “ретро” тут більше, ніж сьогоднішньої літературної полеміки (хоча є й це). Книжка укладена істориком літератури на основі доробку критика, який прагнув доскіпливо простежувати суспільно-естетичні й семантично-художні тенденції літературного процесу 1960 – 1980-х років, історичну тяглість в українській літературі (переважно великій прозі), занурюючись у величезну кількість фактажу, шукаючи аргументів у явищах не лише першорядних, а й другого плану, щоб збагнути напрям розвитку.

Те, як це відбувалося, як ми, критики, це бачили й розуміли, як підтримували найменші підходи до художніх відкриттів і самі відкриття – оті продохвини й проломини в морозом скутому річищі тоталітарного “дискурсу” – і хотілося тут відобразити. Принаймні віриться, що всі ті спроби не марні й мають прислужитися в нові часи, бодай історикам літератури” (15).

У книжці йдеться про окреслення нової методології історичного погляду на літературу як поліфонічний процес, а отже, літературно-історична інтерпретація має враховувати цю полілогічність і багатовекторність. Видання постулює історію літератури як метакритичну систему. До цього схилає й той факт, що в основі рецензованої праці – статті, розвідки і студії, написані двадцять, тридцять років тому. Зібрані воедино нині, вони потребують оновленого тлумачення, зрештою, з відстані

сьогодення по-іншому сприймається попередній досвід минулих десятиліть: змінилися культурологічна проекція, погляд самого автора під впливом трансформацій внутрішнього досвіду, естетичних, суспільних орієнтирів тощо. Тому історико-літературні матеріали (або ж матеріали історика літератури) нині потребують “мета-погляду”: дописування, обґрунтування, пояснення. І на цей крок автор свідомо погоджується, пропонуючи рефлексії-акценти чи не після кожного матеріалу в цій солідній за обсягом монографії.

Так із монологу виростає мета-монолог. Але полілог досягається шляхом залучення до книжки “інших” голосів, що якоюсь мірою переводить це видання за своєю сутнісною стратегією в компаративістичну площину. Оригінальне авторське бачення доповнюється літературознавчими поглядами О. Пахльовської, В. Панченка, І. Дзюби, С. Павличко, І. Фізера, Д. Наливайка та ін. Ідеться зовсім не про інтерполяцію цитат із їхніх праць, а про цілковите вплетення фрагментів іншого типу дискурсу (за риторичними, стилістичними, прагматичними ознаками) у мета-монологічну й мета-критичну структури праці В. Дончика. Не випадково у двох із п’яти розділів рецензованої праці “Полілог” постає окремою органічною частиною видання, хоча настанова на полілогічність – сутнісна риса всіх п’яти розділів: “Відродження зі згарищ”, “Літературний процес у берегах”, “Питання історії літератури”, “Есеї”, “Публіцистика”.

Можливо, “Есеї” задають своєрідне спрямування всьому дослідженню, що стримить до есеїстичності, за якою відчувається особистісний голос автора, індивідуальний погляд історика літератури, але також і потужного критика (й учасника) літературного (і суспільно-політичного) процесу. Саме “критична” частина В. Дончика забезпечує потребу в багатоголосії. Традиційно історик літератури схильний до уніфікації літературного процесу та відтворення його одним голосом і стилем; усі колективні історії літератури, як ми знаємо, на фінальній стадії редагування ретельно уніфікуються. Натомість

погляд літературного критика схоплює “пуанти” кожного окремого твору, що робить **літературну працю** цікавою для пересічного читача, водночас привчаючи реципієнта до самостійного думання, до вміння аналізувати художній текст, а не лише втішатися його естетичною довершеністю. Критик дає емоційну оцінку, яка за умов адекватності погляду стане корисною всім учасникам літературного процесу: авторові, читачу, історикові (систематизатору) літератури, котрий має вибудувати свій нарратив зі справді знакових і репрезентативних текстів.

Літературознавче дослідження В. Дончика **проблематизує (акцентує увагу на?)** кілька важливих аспектів не просто новітнього написання історії літератури, а й розвитку української культурологічної та літературознавчої науки після 1991 р. Перспективним видається підхід автора, побудований на принципах толерування *Іншого*. Така світоглядна позиція, полемізуючи з іншими поглядами, не заперечує їх і не відкидає, а прагне дійти консенсусу, знайти конструктивне “зерно істини”, аби вибудувати спільну інтелектуальну платформу, тяжіння до котрої аж ніяк не пов’язано з бажанням уніфікувати літературознавчий простір. Радше йдеться про те, щоби відійти від частих для української культури внутрішніх сварок і непорозумінь. За своєю природою книжка В. Дончика “Доля української літератури – доля України” компаративістична, бо в ній *Інший* проектується не як щось маргінальне, вороже, а як продовження власної світоглядної концепції. Із цією метою автор і шукає спільне між різними позиціями й теоріями, щоби вибудувати погляд на літературу, який органічно вбирає в себе суперечності й перетворює їх на проблему, яка змушує авторів працювати разом над важливими літературознавчими завданнями.

Крім того, цю книжку можна цілковито охарактеризувати і як постколоніальну. З перших вступних зауваг автор указує на потребу долання небезпечної міфологічності радянської науки, у котрій українська культура розвивалася в “колисці трьох братніх народів”.

“...Перше з моїх принципових міркувань у цій книжці таке. Не тільки тому, що це дві культури, духовно й ментально відмінні (“У їх народ і слово і у нас народ і слово”, – писав Т. Шевченко); не тільки тому, що такому цілеспрямованому кількостілітньому нищенню (геноцид!) національно-духовних основ народу, яке тривало в царсько-більшовицькій російській імперії, аналогів у світі немає; не тільки тому, що стосунки літератури колоніальної та літератури імперії – це ніколи не діалог, не творче змагання, навіть не конкуренція (яка конкуренція з наперед запрограмованим фіналом?); а, *виходячи із зовсім інших обґрунтувань*, іншої, сказати б, методології, маємо докорінно змінити наше ставлення до того, що означалося в колишні часи поняттями співдружність, взаємовплив, а далі й узагалі – *взаємозближення культур*” (6). “У 1990-х роках у зв’язку з цим нам так необхідно було здолати – раз і назавжди! – уперто нав’язувану зовні, пропагандивно тиражовану (та й за давнєну внутрішню) звичку неодмінного прирівнювання-озирання на “всесоюзний контекст”, “російський приклад”, цей клятий меншовартісний менталітет, малоросійство, на які й подосі слабує велика частина наших владних і білявладних структур” (7).

Сучасне вітчизняне літературознавство має дистанціюватися від негативних тенденцій попередньої епохи, яка позначилася крайнім виявом ідеологічного радикалізму, котрий не приймав національного погляду на літературу, а проектував його одразу на партійну марксистсько-ленінську теорію. Проте особливість праці В. Дончика полягає в тому, що дослідницький погляд має здатність проектуватися з різних кутів зору, а це допомагає й у напрацюваннях минулого знайти раціональне зерно. Не секрет, що слова “ревізія”, “реканонізація”, “реактуалізація” стали одними з найбільш уживаних у постколоніальному дискурсі, що пов’язано зі значними тенденціями у світовій гуманітаристиці. Проте літературознавство за сімдесят років радянської доби остаточно б самознищилось, продукуючи лише “ідеологічно правильні” тексти. “Офіційно

заохочувані й нав'язувані проблемно-тематичні пріоритети одержавленого літпроцесу ("колгоспна проза", заміна голів-бюрократів "душевними" керівниками; у 1960 – 1970-х роках – "робітнича тема", НТР і "ділова людина" тощо) залишалися на поверхні літературного процесу, глибинні ж рухи, особливо з появою молодих сил, були інші" (9). Часом навіть критика "поганих" "буржуазних" західноєвропейських письменників і літературознавців давала змогу в такій неприродній, завуальованій формі донести до вітчизняної науки найкращі напрацювання зарубіжного досвіду. І В. Дончик має цілковиту слушність, закликаючи сучасних дослідників до ревізії минулої епохи, її традицій і канону. "Без сумніву, колишні оцінки й висновки мають бути переглянуті, саме явище в цілому переосмислене із сучасних позицій. Однак переглянути, переосмислити, "ревізувати" й "рекодифікувати", як зараз подеколи пишуть, не означає геть перекреслити й відкинути. Учорашні тексти не можна вивіряти винятково сучасними, модерними чи постмодерними, модусами. Не кажу, що колишні ідеологічно-літературні профанації мусимо судити винятково за "законами" тих часів, але й не зважати на них, не класти на ваги не маємо професійного права. Зрештою, будь-який розвиток, просування, новації неодмінно відбуваються із збереженням попереднього досвіду – такий, здається, закон цивілізаційних процесів. Якщо ж нині і з'являється щось витворене всупереч цьому, за законами "нічимне-заангажованості", уседозволеності й усевідкидання, навіть предковічних моральних "табу", то й місце його серед духовних цінностей – сьогодні чи завтра – під великим сумнівом" (8). Руйнація синдрому колоніальної залежності не має перетворитися на тотальне знищення самого канону й усього літературознавства як академічної дисципліни.

Тому монографію "Доля української літератури – доля України" не випадає назвати відстороненою, цілковито об'єктивною. У ній наявний потужний авторський струмінь, адже дослідник

постає одразу у двох іпостасях: історика літератури й літературного критика. А тому "лірична" частина дослідницького "Я" не може стояти осторонь соціокультурних процесів, пов'язаних із міфологізацією медіапростору, з дегуманізацією культури, зникненням розумної пропорції між її елітарним і масовим типами. В українських умовах масова культура вбирає в себе також сегмент, пов'язаний із *макдональдизацією* та комерційною *прагматизацією* "простору літератури" (М. Бланшо). На думку автора, "основна ознака українського постмодернізму – посилений негативізм щодо попереднього художнього досвіду, відмова від нього. Це відмова не просто від традиції, а й від краси, від естетики і... етики. Літературний простір завойовує сексо-матюково-попсово-примітивно-бульварно-аморальне читиво (у його друкованому, інтернетному та ін. виявах). Сама мова вкрай спрощується, духовність катастрофічно вивірюється з художнього слова. Усе це не окремі приклади на тлі "нормальної літератури", а поширена тенденція, від якої не вільні й найталановитіші представники нового напрямку і якій іноді піддаються, "наздоганяючи" молодь, і дехто із старших письменників" (13). Звичайно, ці авторські розмисли засвідчують наявність соціального ангажементу у книжці, входження автора у площину політики й соціології культури, рецептивної психології тощо. Але в дослідженні, де йдеться про українську літературу від Т. Шевченка до постмодерного часу, просто неможливо уникнути цього складника. В. Дончик не вдається до моралізаторства, він лише прагне вибудувати в літературознавстві етичні орієнтири, наявні в західноєвропейських традиціях. Авторкові книжки неодноразово випадало ставати учасником різних гострих дискусій, які не мали свого звершення, адже були побудовані не лише на естетичних чи наукових засадах. Із цього випливає і природна "апологія болю" історика літератури, який прагне, щоб у майбутньому вченим не довелося наступати на ті самі граблі. "Щоб захистити себе, свою культуру (про етноохоронні зусилля дбають усі нації), конче необхідні: 1) рішучість влади із

відповідно самостійним менталітетом і орієнтацією на історично-національну духовність; 2) закони, які б не просто щось “квотували” і визначали певні (“толерантні”) відсотки, а беззастережно забезпечували (згідно з конституцією!) українській мові, літературі, культурі, пресі, радіо, телебаченню законний *пріоритет*, а внаслідку – цілковите й повнокровне функціонування державної мови на всіх теренах України і в усіх сферах життя; 3) категорична відмова (як наскрізне національне надзавдання!) від свідомого чи підсвідомого самоодпитування: чи гірші ми, чи кращі? Порівняно з Росією? з Європою? з Америкою?

Таке озирання *нав’язують* нам, за такими принципами не живе жодна культура жодної країни, тим більше культура з тисячолітніми витоками” (7).

Зрештою, книжка В. Дончика побудована за принципами колажу, різножанрової нарізки, своєрідної центонності. У такий спосіб уможлиблюється полівекторність і поліжанровість дослідження. Напевно, хтось дорікне, що автор зраджує класичні принципи академічного письма й академічної побудови історичного нарративу. Проте саме руйнування традиційного історичного нарративу й постало в осерді рецензованої праці, де поряд зі статтями про Т. Осьмачку, О. Гончара, Л. Костенко, М. Вінграновського, Гр. Тютюнника маємо надзвичайно цікаве листування автора з Ю. Шевельовим, Ю. Луцьким, літературно-літературознавчі портрети В. Брюховецького, І. Фізера,

Д. Наливайка, С. Павличко, журналу “Слово і Час”, котрому автор (як головний редактор) віддав багато років свого життя. І ці тексти, сповнені особистісних оцінок, емоцій, ремарок, далеких від сухого академізму, аж ніяк не видаються менш важливими для окреслення літературного процесу, ніж класичні академічні розвідки. Навпаки, часом за цією авторською індивідуальністю вдається побачити щось значно глибше, що приховує риторика академічного дискурсу. Скажімо, зовсім із несподіваного (чи й незнаного) боку розкривається еміграційний дослідник української літератури Ю. Луцький.

Не випадково видання починається з голосу В. Стуса, який символічно промовляє: “Сидимо біля погаслого вогнища – // Століття, друге, третє, // Жар не стухає, не гасне”, – а завершується триптихом І. Драча. У такій кільцевій параболі дослідник показує, що саме література перебуває в центрі літературознавства, а не навпаки; дослідження не може замінити літератури. Тому допоки існуватиме література, залишатиметься й потреба в її осмисленні, а отже, ця наука ніколи не зникне.

“Доля української літератури – доля України” – метакритичний історичний есей, який не лише подає діахронічну тяглість, а й вибудовує літературну та літературознавчу аксіологію й епістемологію, утверджуючи в літературознавчому дискурсі принципи етики та рівноваги, естетики й виваженості.

Отримано 19 січня 2012 р.

Дмитро Дроздовський
м. Київ

